

БАЛКАНИ – УКРАЇНА: МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВПЛИВИ, ЛЮДСЬКІ ДОЛІ

УДК 398(=161.2):323.3-054.73(=163.41)«17»

«СВОБОДА СВОГО ІМЕНІ»: СЕРБИ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІ У МОВНО-ФОЛЬКЛОРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

О. О. Микитенко

Микитенко О. О. «Свобода свого імені»: серби-переселенці у мовно-фольклорному просторі України. У статті розглядаються згадки про сербів-переселенців у XVIII ст., які зберігає український традиційний фольклор. У таких жанрах фольклору, як історичні та обрядові пісні, весільні пісні та балади, народна лірика та жартівливі пісні, зустрічаємо етнонім «серб», «сербин». В історичних переказах подій козацької доби натрапляємо на згадки про перебування сербів на українських теренах, про що, крім фольклорних текстів, свідчать і численні топоніми на географічній карті України.

Ключові слова: серби; переселення; фольклор; мова; Україна.

Микитенко О. О. «Свобода своего имени»: сербы-переселенцы в языковом и фольклорном пространстве Украины. В статье рассматриваются упоминания о сербах-переселенцах в XVIII в., сохранившиеся в украинском традиционном фольклоре. В таких фольклорных жанрах, как исторические и обрядовые песни, свадебные песни и баллады, народная лирика и шуточные песни, встречаем этноним «серб», «сербин». В исторических преданиях периода казачества находим указания на пребывание сербов на украинских землях, о чем, наряду с фольклорными текстами, свидетельствуют многочисленные топонимы на географической карте Украины.

Ключевые слова: сербы; переселение; фольклор; язык; Украина.

Mykytenko O. O. “One’s Name Freedom”: Serbs-Migrators in the Ukrainian Folklore and Language. The paper deals with the Ukrainian traditional folklore records of Serbs-migrators in XVIII cent. In different folklore genres, – in historical and ritual songs, in wedding songs and ballads, in folk lyrics and comic songs, one can find the ethnonym “Serb”, “Serbin”. Historical legends of the Cossack period, as well as Ukrainian toponyms testify to Serbs’ settling in Ukraine.

Keywords: Serbs; migration; folklore; language; Ukraine.

Звертаючись вже не вперше до цієї теми¹, переконуємося, що кожний факт, пов’язаний із сербами-переселенцями на українські терени, стає підтвердженням значної ролі, яку відіграв цей етнос в історії України. Всюди, де опинилися у XVIII ст. серби-переселенці у пошуках кращої долі і «нової Сербії», їхнє життя так чи інакше переплелось з долею українців та представників інших етнічних груп. Охороняючи кордони з Польщею і Туреччиною, несучи службу на численних форпостах, вони сприяли освоєнню території, економічному розвитку та перетворенню міст з військово-адміністративних центрів на торговельно-промислові, залишили свій слід у суспільно-культурному житті України.

Вагомим є внесок переселенців у розвиток і формування народної культури – її загальних та етно-регіональних тенденцій. Відірвані від своєї етнічної матиці і розселені на терені активних етнокультурних взаємозв’язків та взаємовпливів поліетнічного регіону півдня України, серби в етнічному середовищі України швидко зазнали асиміляції. Простеження цього процесу, зокрема присутності сербського субстрату в усній народній традиції, дає можливість з’ясувати головні тенденції та закономірності розвитку міжетнічних культурних зв’язків, специфіку етнокультурного розвитку країни.

Території для поселень сербів дістали назву Нова Сербія (створена у 1752 р.) та Слов’яно-Сербія (створена у 1753 р.). Вони проіснували недовго, у 1764 р. були ліквідовані й увійшли до складу Новоросійської губернії. Починаючи з другої половини XVIII ст., переселення виходить за межі сербського етнічного середовища і втрачає масовий характер. Вважається, що загальна кількість сербів, що переселилися в Україну у XVIII ст., не перевищила 10 тис².

Переходячи в російське підданство, одружуючись в Україні, серби-граничари поступово розчинялися серед місцевого населення. Вони ніколи, на відміну від греків або болгар, інших етнічних груп, що переселилися в Україну, не прагнули замкнутого життя і відособлення. Розселені вже на початку двома досить віддаленими одна від одної смугами на кордонній лінії, що досить скоро перестали існувати, серби зазнавали неминучої і швидкої асиміляції. Ще за часи існування Нової Сербії і Слов'яно-Сербії як окремих адміністративних одиниць, ці території інтенсивніше заселялися українцями, ніж іноземними колоністами. Вже за указом 1852 р. серби, що переїздили на постійне проживання, повинні були селитися не окремо, а разом із старожилами. Процес асиміляції прискорювали генетична спорідненість, подібність мови та традиційної культури сербів та українців, спільна релігійна приналежність. До деякої міри серби намагалися ідентифікуватися з місцевим населенням ще й тому, що нерідко в Україні «сербами» називали бродячих циган, які, можливо, колись прийшли із Сербії через Румунію в Україну³.

Для багатьох переселенців «Сербія і Росія дуже швидко ототожнилися», в «Україні, цій колиці слов'янських народів, вони почували себе як вдома», зауважував у романі «Переселення» Мілош Црнянський⁴. Чи не вирішальне значення мало те, що переселенцям здавалося, що «Київ – це те місто, куди вони здавна прагнули і де колись жили», що «занесений снігом, схожий на чудову фата-моргану в снігу Київ з його околицями так нагадували Белград і милий серцю Варадин», а «скутий льодом широкий Дніпро був такий схожий на Дунай». Такими ж близькими і знайомими здавалися і степові простори України, де «пече сонце, величезне, схоже на соняшник», таке ж тепле та ласкаве, як і в рідній – залишеній – землі. Подібність традиційного побуту, мови і культури, навіть самого зовнішнього вигляду сербів і українців, описав у характерному для початку ХХ ст. романтичному дусі А. Кожухов, зауваживши, що «навіть сам тип серба дуже близько підходить до типу наших малоросів, особливо у жінок...; ілюзія подібності сербів до наших хохлів доповнюється ще й близькістю сербської мови до малоросійської»⁵. Цю мовну близькість сербів-переселенців і українців спостерігав сербський архимандрит Герасим Зеліч, зауваживши у своїх дорожніх нотатках: «Язык му је руски готов, кад је Србин и уме црквене књиге»⁶ («Має готову руську мову, бо є сербом і читає церковні книги»).

В. Ястребов, збираючи у 90-х роках ХІХ ст. матеріали з етнографії південних регіонів України, наголошував: «Серби, які дали основний матеріал для державної колонізації цього краю у минулому столітті, сьогодні вже розчинилися [...] без сліду, хоча немає сумніву, вони внесли до нього щось своє»⁷. Досить швидко асиміляцію сербів підтверджують листи, в яких переселенці згадують, що вже їхні діти не визнають себе сербами. Міжетнічні шлюби стали вирішальним чинником швидкої асиміляції переважно військового населення. Ці чинники призвели до того, що, за даними, опублікованими в Енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона, в Росії на початку ХХ ст. офіційно значилося всього близько 2 тис. югослов'ян, а за переписом населення 1926 р. сербів було зафіксовано в Україні лише 386 осіб у селах і приблизно така ж кількість у містах. За пізнішими статистичними даними та етнічними картами сербів в Україні вже не зафіксовано. Певно, пророчими виявилися слова генерала австрійської армії Енгелсгофена, звернуті до молодого серба Симеона Пишчевича, капітана австрійського війська, у подальшому офіцера у російській службі: «Я не заперечую, що там вони зустрінуть теплу гостину. Проте, в цьому вбачається політика. Все це з часом буде втрачено й обернеться навпаки, і онуки, правнуки їхні не знатимуть свого справжнього походження, втратять свободу свого народного імені»⁸.

Натомість «свободу імені» сербів було збережено у народній традиції – в українській мові і культурі. Зокрема, чимала лексична група української мови – етніміми, антропоніми, топоніми пов'язана із сербським етносом. Про сербське походження населення промовисто говорить значна кількість прізвищ з основою «серб», часто з характерним для української мови закінченням *-енко*: Сербин, Сербиненко тощо. На географічній карті України і сьогодні зустрічаються назви сіл чи містечок, що колись заснували переселенці: Самбор (сучасна Диківка), Требинське (сучасне Петрове), Буковар (сучасне Букварка), Федвар (сучасне Підлісне), Беча, або Бечка (сучасна Олександрія), Вараджин (сучасна Протопопівка), Печка, або Пекине (зараз Коробчине), а також Надлак, Каніж, Панчеве, Косівка, Павлиш тощо. І звичайно, відновлена історична назва Артемівська –

Бахмут, засновано у 1751 р. Дослідники нарахували в Україні 23 топоніми з основою «серб»⁹. Вони вважають, що можна виділити два основних райони, де розміщувались поселення, назва яких походить від одного кореня – серб. Перший умовний пояс населених пунктів проходить по території тодішньої Західної України. Тут були: Сербинів біля Волочиська, Сербо-Слобідка під Новоград-Волинським, Сербинівці неподалік од Вінниці, Сербенівка, Сербанівка, Сербичани, Сербинівка і два селища Серби. Інший пояс: від Могилів-Подільського на південь до Одеси, охоплює територію сучасної Миколаївської області. І тут зустрічаються села, селища, хутори з деякими переліченими вище назвами, на зразок – Сербулівка, Слов'яносербка, Сербка. Цікавим фактом є й те, що одна частина колишнього адміністративного центру Нової Сербії – Новомиргорода – ще у 20-ті роки нашого століття називалася Черногорією; цю ж назву й досі носить частина села Софіївка біля Новомиргорода.

Лінгвістичні дані, поряд із мемуарною літературою та документами тих часів, є чи не найвагомішим джерелом пізнання історичної долі переселенців. Згадки про сербів збережено і в українському фольклорі. Розглядаючи ці свідчення, які не втратили фольклорна пам'ять, переконуємося в тому, що глибокі інстинкти національного самозбереження і попри асиміляційні тенденції підтримували життєдайні течії національної культури, котрі закономірно вели до об'єднання духовних традицій слов'янських народів.

«До самого Києва можна було їхати через села, які мали назви бачських, сремських і славонських сіл. Куди не підеш, всюди лунає сербська пісня», – писав М. Црнянський¹⁰. Невже це насправді було? Сербська народна пісня, така ж щира і мелодійна, широка і вільна, як і українська, – пісня, що зберігає для нації «свободу імені», зникла з фольклорної пам'яті України, історичну долю народу якої розділили серби на шляху пошуку свободи та підтвердження національної гідності.

«По відношенню до буттєвої правди, – писав Микола Костомаров, – народна історія значною мірою вимисел, але це не заважає їй бути часто правдивішою від нашої»¹¹. Нового імпульсу у збереженні усної історії надає активізація вивчення козацьких старожитностей в Україні, що так чи інакше зачіпає й питання про сербів в українському фольклорі. Збереження її пов'язується з вивченням козацької старшини, водночас активізація таких досліджень призводить до вивчення визначних сербських родів та їхніх нащадків в Україні¹².

Окрема сторінка в історії сербських поселень – участь у козацькому війську. Ще на початку XVIII ст. чимало сербів посіли в українських козацьких полках старшинські посади, чимало сербів було і серед рядових козаків. Тяжке життя поселенців, знущання з боку офіцерів, а також відомості про героїзм січовиків змушували сербів поодинокі і групами втікати на Січ. Командування вживало заходів, щоб повернути втікачів. Так, у липні 1756 р. генерал-майор І. Хорват скаржився київському віце-губернатору, що три серби втекли на Січ і їх не повернуто. В грудні того ж року генерал-майор Р. Прерадович із Слов'яно-Сербії писав у Київ, що з його кінного полку втекло нижніх чинів «до несколько человек». Із списку, доданого до листа, видно, що мова йде про 115 втікачів. Втікали поодинокі, а також цілими сім'ями.

У регіональних фольклорних збірниках, що подають історичні перекази подій козацької доби, натрапляємо на згадки про перебування сербів, збережені у численних топонімах і пов'язаних із ними переказами. Серед них є переказ про «Сербинське поле», що біля Диканьки, назва якого пов'язується із давнім бойовищем, яке сталося тут за часів Івана Виговського: «... не був він у злагоді із полтавським полковником Мартином Пушкарем. Той відмовився виконувати вказівки Виговського. Тоді гетьман послав на непокірного полковника загін найвірніших йому вояків – сербів на чолі з Іваном Сербиним та деяких козаків [...] На полі, під Рогом, і зустрілися. Загриміли гаківниці, заблищали шаблі, зачервоніло поле від крові та сорому, бо підняв руку брат на брата, хоч немало ворогів топтали тоді лани українські. Розбили пушкарівці сербинський загін. Три сотні сербів полягло тут, деякі втекли, а багатьох захопили в полон. Бранців поселили коло сього ж поля під Диканькою, в Жуковій балці, заборонивши їм мати зброю або вирушати будь-куди. І жили вони там деякий час. Старі люди розповідали, що крім землеробства, вельми зугарні були ті серби на гончарство. А по глину ходили аж під Опішно...»¹³.

Найтиповіші картини історичної дійсності втілили історичні пісні – усні літописи українців. Серед них є цикл пісень, об'єднаних загальною назвою «Ой понад річкою, понад Синюхою»¹⁴, про те, як «канави копали» на «лінії». Із будівництвом фортифікаційних укріплень на Правобережній Україні в 30–40-х рр. XVIII ст. вздовж російсько-польського кордону, що проходив по річці Синюсі, пов'язується створення сербських гусарських полків. Українське населення працювало на будівництві воєнних укріплень в різні часи і в різних місцях, через що в піснях відбилися події різних часів, переплелися мотиви гайдамацьких та солдатських пісень, а важкі земляні роботи підневільних козаків названо «сибірною» – каторжною працею.

Серед пісень та переказів про Запорозьку Січ чи не найбільше народну пам'ять вразили події, пов'язані із знищенням Січі російською армією. Фольклорні тексти засвідчили участь серед «московських генералів» сербів, зокрема генерала П. Текелію, війська якого, повертаючись з турецького фронту, 4 червня 1775 р. в день св. Трійці (Зелену неділю) зненацька оточили Січ з усіх боків та взяли її («Ой не жалуйте ви, славні запорожці»¹⁵). Більшість козаків, обдуривши Текелію, під прикриттям нібито риболовлі, подалися човнами до Чорного моря, а звідти в Туреччину. Ця подія яскраво описана у переказі «Лихо прийшло на Зелені свята». Зруйнування Січі – символу національної гордості і волі – було сприйнято народом як велику трагедію і детально відтворено у прозових та поетичних фольклорних текстах.

Землі колишньої Січі, що увійшли до складу Єкатеринославської губернії, Катерина II роздала царським офіцерам та генералам, серед яких було й чимало сербів. Згадкою про те, як «одібрали всі волості запорізькі», пройнято, зокрема, історичну пісню «Ой з-під города, а з-під Слисавета»¹⁶. Сербський архімандрит Герасим Зелич, який у 1782 р. перебував в Україні і відвідав деякі маєтки біля Новомиргорода писав: «Тут я знайшов пана майора Йована Скорича, мого найближчого сусіду з Меджеди у Далмації, і багатьох інших сербів... І інших поважних панів я зустрів тут: славнозвісного генерала Текелію, генерала Чорбу і генерала Хорвата з Банату, графа Івана Подгоричанина з Чорногорії, генерала Пишчевича і князя Анта Стратимировича, генерала з Нового Ерцега біля Боки Которської...»¹⁷.

Та як справедливо зауважив автор «Переселення», «кожний створює собі безсмертя по-своєму». Якщо про одних пишуть історики та мемуаристи, то інші навіки вписали своє ім'я в фольклорну пам'ять. У таких жанрах українського традиційного фольклору, як весільні пісні та балади, котрі найяскравіше відображають міжетнічні зв'язки, зустрічаємо етнонім «серб», «сербин». Зокрема, на всій українській етнічній території побутувала балада про дівчину, яка на вимогу свого коханця отруїла брата, і цим коханцем є «сербин»¹⁸. Саме органічне вплетення етноніму «сербин» у текст різнотериторіальних фіксацій балади наштовхнуло у свій час Я. П. Новицького на думку, що баладу було занесено в Україну у XVIII ст. сербами¹⁹.

Балада є широковідомою у багатьох європейських фольклорних традиціях, у тому числі слов'янських, а в українській фольклорній традиції належить до кола найвідоміших сюжетів. Баладу, за свідченням О. Кольберга, співали дівчата на вечорницях. А Шевченковий «Перебендя» згадує її серед пісень кобзарського репертуару, саме тих, які співалися у корчмі у парубочому колі. Вже на той час етнонім «сербин» є характерною ознакою тексту:

Отакий-то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває про Чалого,
На Горлицю зверне;
З дівчатами на вигоні –
Гриця та веснянку,
А у шинку з парубками –
Сербина, Шинкарку...²⁰.

На прикладі більш пізніх записів можна простежити певні закономірності розвитку жанру, зокрема включення у текст балади фрагментів, характерних для соціально-побутової пісні. Таким є варіант, записаний у Сумській області 1954 р., у якому передчуттям

драматизації сюжету стає протиставлення двох топосів – широкого поля як дівочого, простору «чужому», – корчмі, де сербин «п'є горілочку». Протиставлення двох топосів стає основою подальшого розвитку баладного сюжету:

Ой у полі на роздолі
Пасла дівка воли й коні.
Що пасучи погубила,
Шукаючи заблудила.
Приблудилась до шиночку,
Де п'є сербин горілочку²¹.

Нарешті, прикладом контамінації балади і сатиричної пісні стає запис, що складається з вочевидь діахронічно різних блоків – експозиції та основної частини. Варіант має виразну критичну спрямованість і вже на початку наголошує на незнанні сербином, який «сокирою ячмінь косить», основних селянських робіт:

Ой по горі сербин ходит,
Сокирою ячмінь косит.
Сокирою ячмінь косит,
За нім дівча їсти носит²².

Тематично цей варіант належить до кола жартівливих пісень про сербів-переселенців, а найповнішим є варіант із с. Олексіївка Єлисаветградського повіту, поданий свого часу В. Ястребовим²³. Пісню варто розглядати не лише як поетичний документ з історії краю, але й як свідчення фольклорного сприйняття сербського військового населення українцями. В. Ястребов, друкуючи текст, наголошував, що пісня сповнена «зневажливо-іронічної атмосфери, так характерної для стосунків українського населення та сербів-переселенців». Історично точно передані М. Црнянським складні, особливо на початку, взаємостосунки українських селян та військових сербів, у народній традиції було транспоновано у жартівливу пісню, яка зобразила серба як вусатого джанджика, красеня-кавалериста і спокусника дівчат. Не звичний до сільської роботи, він не має хати і не має майна, має лише коня, – живе весело, любить солодко попоїсти, випити та погуляти, лишаючись чужим і цій землі і цьому народові. Звертає увагу дієслово сербувати / сербовати, яким характеризується його життя. Такою є характеристика серба у цьому невеличкому фольклорному тексті, який через його унікальність наводимо повністю:

Ой сербине черноусий,
Чого в тебе кафтан куций?
– Суки дівки підпоїли
І кафтана підкроїли.

Сербин милий, чорнобривий,
Сербин не багатий –
За ним дівки стадом ходять,
Як товар рогатий.

За сербином добре жити,
Що нічого не робити,
Горілочку та мед пити,
Хорошенько походити.

У сербина вечеря:
Щодня курка печена,
Варенички в маслі,
Черевички красні.

Ой сербине, сербиночку,
Годі сербувати:
Бери серп, та йди в степ
Пшениченьку жати!

Сербин того не злюбив,
Тільки усом закрутив,
Пішов, коня осідлав,
«Прощай, дівчино», сказав.

У сербина чужа хата,
Бо й сам сербин, як гармата,
Худибоньки тільки в його
Серп та плахотка картата.

Чом сербина не любить,
Чи не подобонька?
Як сів на коня,
То й вся худобонька.

Пісня, ймовірно, була досить популярною на той час, про що свідчать її варіанти та фрагментарні фіксації (пор.: Ой сербине, гусарине, годі сербовати; / Озьми серп, іди в степ пшениченьку жати²⁴; Ой сербине, сербиночку, годі сербувати, бери серп та йди в степ пшениченьки жати²⁵), у яких, так само, як і у тексті В. Ястребова, вжито дієслово сербувати / сербовати. Пояснюючи його, Б. Гринченко наводить «основне значення: бути сербом», проте підкреслює, що «зустрічається лише у значенні: служити найманцем у війську»²⁶.

На завершення наведемо ще одне свідчення – літературне. В «Енеїді» І. П. Котляревського, яка вважається «енциклопедією» українського побуту кінця XVIII – початку XIX ст., в описі бою троянців і ритульців знаходимо такі рядки:

Пішли кулачні накарпаси,
В виски і в зуби стусани;
Полізли тельбухи, ковбаси,
Всі пінили, як кабани.
Всі роз'ярилися через міру,
По-сербськи величали віру,
Хто чим попав, то тим локшив²⁷,

де «по-сербськи величали віру» означає «лаялися матерщиною»²⁸.

Етнічні стереотипи, як відомо, є надзвичайно стійкими категоріями, котрі входять у свідомість народу і назавжди лишаються в фольклорній пам'яті, стаючи свідченням його непростой історії. Знаходити ці збережені фольклором згадки, які склала народна увага і мудрість, поетичний хист та гостре дотепне слово, означає вирішувати актуальні проблеми «збирання» національної культури та відродження духовної традиції, прикладом збагачення якої був діалог українського і сербського фольклору. Новий час і нові події змушують прискіпливіше вдивлятися у кожне свідчення народної пам'яті, якою живиться ідентичність народу.

¹ Див.: *Микитенко О. О.* Фольклорні згадки про переселення сербів в Україну у XVIII столітті // Під одним небом: Фольклор етносів України. – Київ, 1996. – С. 140–156; *Її ж.* Переселення сербів і український фольклор // Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века: Зб. радова са међунар. науч. скупа у Новом Саду, 7–9 маја 2003. – Нови Сад, 2005. – С. 491–503; *Її ж.* Український фольклор про сербів-переселенців на теренах Слов'яно-Сербії та Нової Сербії // Етнологія – Фольклористика – Культурологія: VI Міжнар. конгрес українців (Донецьк, 28.06.–1.07.2005). – Донецьк–Київ, 2005. – С. 161–174; *Її ж.* Сербія в українському фольклорі // УКРАС / Гол. ред. Д. Айдачич. – Вип. 1(4). – 2009. – С. 231–239.

² *Исторія српског народа: Срби у XVIII веку.* – Београд, 1986. – С. 250.

³ *Баранников О. П.* Українські цигани. – К., 1931. – С. 5, 24.

⁴ *Црнянский М.* Переселение. – Кн. 2. – М., 1978. – С. 418.

⁵ *Кожухов А. Н.* Сербия и сербы. – Каменец-Подольский, 1915. – С. 7–8.

⁶ *Житије Герасима Зелића.* – Београд, 1897. – С. 67.

⁷ *Ястребов В. Н.* Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветград-

ском и Александрійском уездах Херсонской губернии. – Одесса, 1894. – С. 1.

⁸ *Лишчевий С.* Мемоари. – Београд, 1963. – С. 89.

⁹ *Дяченко В.* Про назви населених пунктів України етнімічного походження // Питання топоніміки та ономастики. – К., 1962. – С. 161–162.

¹⁰ *Црнянський М.* Переселение. – С. 403–404.

¹¹ *Костомаров М.* Історія України. – К., 1991. – С. 178.

¹² Див. зокрема: Видатні постаті сербських переселенців ХУІІІ // УКРАС/ гол. ред. Д. Айдачич. – Вип. 1(1). – 2006. – С. 111–112.

¹³ Сербинське поле – поле незгоди. – У зб.: *Посухов В.* Сім трав біля семи криниць: Пригорща полтавських легенд. – Полтава: Б.м., 2003. – С. 54–56.

¹⁴ Історичні пісні. – К., 1961. – С. 540–545.

¹⁵ Там само. – С. 565.

¹⁶ Там само. – С. 553.

¹⁷ Житије Герасима Зелића. – С. 78.

¹⁸ *Микитенко О.* До проблеми генетичних збігів та запозичень у слов'янському фольклорі: баладний сюжет про «сестру-отруйницю» // Заједничко у словенском фолклору: зб. радова / уредник Љубинко Раденковић. – Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012. – С. 143–157.

¹⁹ Киевские губ. ведомости. – 1871. – № 106.

²⁰ *Шевченко Т.* Кобзар. – К., 1956. – С. 16–17.

²¹ Балади. Кохання та дошлюбні взаємини. – К., 1987. – С. 85.

²² Українські балади / Упор. М. К. Дмитренко. – К., 1993. – С. 12.

²³ Песня о сербе. – Сообщ. В. Ястребов // Киевская Старина. – Т. X. – 1884. – С. 757–758.

²⁴ Из записок сенатора А. Я. Стороженка // Киевская Старина. – Т. X. – Дек. 1884. – С. 459.

²⁵ Словарь украинского языка / Ред. Б. Д. Гринченко. – К., 1909. – Т. IV (Р–Я). – С. 114.

²⁶ Там само – С. 114.

²⁷ *Котляревський І. П.* Енеїда // Котляревський І. П. Твори у двох томах. – Т. 1. – С. 234.

²⁸ Там само. – С. 340.